

KRALINA HOBOTH KATALIN

EGY CSALÁD – TÖBB NYELV

Kisebbségi környezetben, nyelvileg vegyes házasságok, illetve külföldi letelepedés esetén egy gyermek több nyelvvvel, kultúrával kerül(het) korán kapcsolatba. A többnyelvű gyermekek nyelvi szocializációja többféle módon valósulhat meg, a nyelvileg vegyes családok különböző nyelvhasználati stratégiákat alkalmazhatnak, eltérő modelleket követhetnek a mindennapi kommunikációjuk során.

Egy egyén különböző módon (családi környezetben, institutionális keretek között), illetve életkorban válhat kétnyelvűvé. Korai kétnyelvűség során a második nyelv elsajátítása még pubertáskor előtt történik (Erdei, 2010, 24). A kétnyelvű gyermekek az egyes nyelveket elsajátíthatják párhuzamosan, ez esetben szimultán kétnyelvűségről beszélünk. Szekvenciális kétnyelvűség esetén a második nyelv elsajátítása később, de még gyermekkorban valósul meg (Erdei, 2010, 24). A korai kétnyelvűségnek tehát több típusát különböztetjük meg. A kétnyelvű első nyelv elsajátítása során a gyermek születésétől, de legkésőbb egyhónapos korától kezdve mindkét nyelvvvel kapcsolatban van. Kétnyelvű második nyelv elsajátításáról akkor beszélünk, amikor a gyermek egyhónapos és egyéves kora között kerül kapcsolatba a második nyelvvvel. Korai második nyelv elsajátítás esetén egyéves és hároméves kor között kezdi elsajátítani a gyermek a második nyelvet (Navracsics, 2010, 14).

A kétnyelvűséggel kapcsolatban sokat vizsgált kérdés, hogy a kétnyelvű beszélők hogyan sajátítják el a nyelveket, hogyan tárolja a mentális lexikon a két- vagy több nyelvet, milyen módon aktiválódnak az egyes szavak a kommunikáció során, miben különbözik az egynyelvű és kétnyelvű beszélők nyelvhasználatát (Navracsics, 2010, 13). Vizsgálatok tárgyát képezi továbbá a kétnyelvűek agyi reprezentációja: jelentkeznek-e különbségek a beszéd észlelése, feldolgozása, valamint a beszédprodukciónak folyamán, valamint a jobb, illetve bal agyfélteke működésében az egy- és kétnyelvű beszélők között (l. Navracsics, 2010, 21–24). Az eddigi kutatási eredmények arra engednek következtetni, hogy különbségek figyelhetők meg az egy- és kétnyelvű beszélők jobb, illetve bal agyfélteke aktivitásában. A vizsgálati eredmények alapján a kétnyelvűeknél nagyobb szimmetria figyelhető meg a két félteke között, azonban a második nyelv elsajátításának módja (természetes vs. institutionális környezet), valamint az életkor (korai vs. kései kétnyelvűség) is befolyásolja a jobb vagy bal agyfélteke aktivitását (l. Navracsics, 2010, 22–23).

A kutatók véleménye megoszlik arról, hogy a kétnyelvű beszélők mentális lexikona az egyes nyelveket azonos helyen, vagy külön-külön tárolja. A kutatók egy része úgy véli, hogy a kétnyelvűek a két nyelvet külön-külön tárolják, azonban a neurofiziológiai kutatási eredmények az agy ugyanazon részén megvalósuló tárolást igazolták (Navracsics, 2010, 24). Grosjean szerint a két nyelv „mint egy integrált egész működik a kétnyelvű egyénben, és a működés során a kétnyelvű attól függően, hogy milyen nyelvi módban van, választja ki az aktív nyelvet, és vagy deaktiválja vagy nem a másikat” (Navracsics, 2010, 24). A két- vagy többnyelvűek a kommunikáció során nem tudják teljesen kikapcsolni a második, harmadik nyelvvüket. Az adott fogalom megnevezése azon a nyelven aktiválódik, amelyen a beszélő épp kommunikál, de a megnevezés a második nyelven is aktiválódhat. A szemantikai tartalom előhívása attól is függ, mennyire kiegyensúlyozott a két nyelv ismerete, használata (vö. Navracsics, 2014, 112).

Navracsics Judit a kétnyelvű gyermekek nyelvhasználatát, a második nyelv elsajátításának folyamatát vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy azok a gyermekek, akiknél a második nyelv elsajátítása az elsővel nem párhuzamosan, hanem később történt, a második nyelv elsajátítása során is ugyanazokon a folyamatokon, fázisokon (preverbalis periódus, gógicselés, holofrázis, kétszavas megnyilatkozások, egyszerűsítő formák a morfológiai szinten) mentek keresztül, mint az első nyelv elsajátítása során, azzal a különbséggel, hogy a második nyelvnél az egyes fázisok rövidebb ideig tartottak (Navracsics, 2010, 44–49).

A korai kétnyelvűségi vizsgálatok érdekes részét képezi a többnyelvű családok nyelvhasználati, nyelv választási stratégiáinak megfigyelése. A nyelvileg heterogén családok különféle nyelvhasználati stratégiákat követhetnek, a gyermek(ek) nyelvi szocializációja különböző módon történhet. A kétnyelvű nyelvi szocializáció során alkalmazható az egy személy-egy nyelv, valamint a szituációhoz kötött modell. A legáltalánosabb az egy személy-egy nyelv modell, amelyenél a szülők eltérő nyelven kommunikálnak a gyermekkel, általában mindenki a saját anyanyelvén. A szituációhoz kötött nyelvhasználati modellnél a nyelvek nem személyhez, hanem helyszínhez, szituációhoz kötődnek. A szülők tehát bizonyos helyszíneken (pl. játszótéren) vagy szituációkban (pl. étkezés vagy játék közben) kommunikálnak más nyelven a gyermekkel (Navracsics, 2010, 34).

Jelen dolgozatom többnyelvű családok nyelvhasználati szokásait, stratégiáit, a nyelvi szocializáció módjait vizsgálja kérdőíves módszerrel. A többnyelvű családok nyelvhasználati stratégiáival kapcsolatban érdekes eredményeket mutat többek között annak megfigyelése, hogy a szülők minden beszédhelyzetben ugyanazon nyelven kommunikálnak-e a gyermekkel, mikor beszélnek a másik nyelven, melyik a család közös kommunikációs nyelve, hogyan alakul a nyelv választás az adott nyelvet nem értő személy jelenlétében.

A felmérés öt adatközlő család nyelvhasználati stratégiáit vizsgálta, melyek közül négy család Szlovákiában, egy pedig külföldön él. A Szlovákiában élő családok közül háromban az egyik szülő szlovák, a másik szülő magyar anyanyelvű. Két család magyardomináns, egy család szlovákdomináns környezetben él. A negyedik szlovákiai család esetében pedig az egyik szülő magyar, a másik angol anyanyelvű, szlovákdomináns környezetben élnek. A külföldön élő kétnyelvű gyermekek szülei magyar anyanyelvűek, a második nyelvvüket intézményes keretek között, az óvodában sajátították el.

A felmérésben részt vevő családok nyelvhasználati szokásainak összehasonlítása alapján elmondható, hogy a többnyelvű gyermekek nyelvi fejlődése nagyon individuális, még a testvérek között, ugyanazon nyelvhasználati stratégia alkalmazása során is megfigyelhetők különbségek.

Az 1. család magyar többségű környezetben él, az édesanya szlovák, az édesapa magyar anyanyelvű. Az édesanya kizárólag szlovákul, az édesapa többnyire magyarul kommunikál a gyermekkel születése óta. A család közös kommunikációs nyelve a szlovák, a gyermekkel való kommunikáció során az egy személy-egy nyelv modellt alkalmazzák. Szlovákul az apa szlovák kör-

nyezetben beszél a gyermekkel, a megszokott kommunikációs nyelvtől történő eltérést azonban a gyermek rugalmasan kezeli, a két nyelvet kezdettől elkülöníti. A gyermek magyar tannyelvű óvodába jár, s a szülők véleménye alapján a magyar a gyermek dominánsabb nyelve. Az általános iskola választásánál az elérhetőség és az oktatás minősége a fő szempontok.

A 2., magyardomináns környezetben élő családban az édesanya magyar, az édesapa szlovák anyanyelvű, szintén az egy személy-egy nyelv modell alkalmazásának kezdve. A család közös kommunikációs nyelve többnyire a szlovák, azonban a beszédtemától függően az édesanya alkalmanként az édesapa jelenlétében is magyarul beszél a gyermekkel (amikor az édesapa nem kapcsolódik be a beszélgetésbe). A szülők a nyelvhasználati stratégiát előre megbeszélték, s ha az édesanya ettől eltér, például a gyermek számára szokatlan beszédhelyzetben szlovákul szól a gyermekhez, azt a gyermek „szóvá teszi”. A gyermek kiegyensúlyozott kétnyelvű, szlovák tannyelvű oktatási intézményben tanul. A szülők államnyelven végezték tanulmányait, s ez alapján döntöttek a szlovák nyelvű képzés mellett. A gyermekkel mindkét szülő a saját anyanyelvén beszélt a gyermek születésétől kezdve. A gyermek kb. két és fél éves koráig majdnem minden fogalmat csak magyarul nevezett meg, de szlovákul is mindent megértett.

A 3. magyar-szlovák kétnyelvű család szlovák környezetben él, az édesanya szlovák, az édesapa magyar anyanyelvű. A gyermek szlovák tannyelvű óvodába jár, s a domináns nyelve is a szlovák. A gyermek kb. 2–3 hónapos volt, mikortól az édesapa következetesen magyarul kezdett beszélni a gyermekkel. A szokásos nyelvhasználati módtól magyarul nem értő ismerősök, rokonok társaságában térnek el. Ilyenkor az apa szlovákul beszél a gyermekkel, s a gyermek is szlovákul kommunikál. A szülők megfigyelése alapján gyermek egyéves kora körül kezdte tudatosítani, hogy két nyelven kommunikálnak vele, kezdetben szlovákul nevezte meg a fogalmakat.

A 4., magyar-angol kétnyelvű család szlovákdomináns környezetben él. Az édesanya magyarul, az édesapa angolul kommunikál a gyermekekkel, a család közös nyelve az angol. Mindkét szülő jelenlétében az anya a beszédtemától függően beszél a gyermekekkel magyarul vagy angolul. Az egyszerűbb dolgokat magyarul beszél meg, mivel ezt az apa is megérti, be tud kapcsolódni a beszélgetésbe. A szülők egymással többnyire angolul kommunikálnak, néha azonban mindenki a saját anyanyelvén. Ez a gyakorlatban úgy valósul meg, hogy az anya magyarul mond valamit az apának, ő pedig angolul válaszol. A gyermekek magyar tannyelvű óvodába, illetve iskolába járnak, harmadik nyelvként tanulják intézményes keretek között a szlovákot mint idegen nyelvet. A megszokott nyelvhasználati stratégiától olyan személy(ek) társaságában térnek el, aki sem magyarul, sem angolul nem beszél(nek). Ilyenkor szlovákul kommunikálnak, s gyermekek próbálnak szlovák nyelvtudásukhoz mérten bekapcsolódni a beszélgetésbe. Az édesanya véleménye alapján a gyermekek magyar nyelvhasználatát követi jobban a standardot. A gyermekek egymással legtöbbször magyarul beszélnek, de angolul is szoktak egymással kommunikálni pl. játék közben. Mindkét gyermek nyelvi szocializációja születésüktől fogva két nyelven valósult meg, ugyanazt a nyelvhasználati stratégiát alkalmazták a szülők, viszont különbségek figyelhetők meg a két gyermek beszédfejlődésében. Az idősebb gyermek kb. két éves korában kezdett mondatokban beszélni, a kisebb gyermek sokkal azonban korábban. A kisebb gyermek kezdetben néha keverte a két nyelvet, az idősebbnél a két nyelv kezdettől fogva elkülönült. A beszédfejlődés kezdetén mindkét szülő jelenlétében azon a nyelven neveztek meg az egyes tárgyakat, fogalmakat, amelyiken először megtanulták.

Az 5. család külföldön, német környezetben él. A szülők magyar anyanyelvűek, a gyermekekkel főként magyarul beszélnek. A szülők olyankor beszélnek németül a gyermekekkel, amikor magyarul nem tudó személyek is vannak a társaságban, bár előfordul, hogy ilyen esetben is magyarul kommunikálnak. A gyermekek óvodában kezdtek németül tanulni, az idősebb gyermek 11, a kisebb 4 hónapos korában. Jelenleg a német a domináns nyelvük. Az idősebb gyermek kezdettől fogva elkülönítette a két nyelvet, a kisebbik gyermeknél kisebb korban előfordult a két nyelv keverése. A gyermekek egymással magyarul és németül is beszélnek.

Amint a fenti jellemzésből is látható, a többnyelvű gyermekek nyelvi fejlődése individuális, még egy családon belül is eltérő lehet. A többnyelvű családok többnyire előre megbeszélik a nyelvhasználati stratégiát, s igyekeznek következetesen alkalmazni az egy személy-egy nyelv modellt, amelytől főként olyan személy(ek) jelenlétében térnek el, akik az adott nyelvet nem beszélnek. A gyermekek többnyire különösebb nehézségek nélkül alkalmazkodnak ezen szituációkhoz. A domináns nyelv tekintetében meghatározó a környezet, illetve az oktatási intézmény nyelve. Többgyermekes bilingvális család(ok) nyelvhasználati stratégiáit vizsgálva több érdekesség is megfigyelhető. Ugyanazon nyelvhasználati modellek, stratégiák alkalmazása esetén is jelentkezhettek különbségek pl. abban, hogy hány éves koruktól kezdenek el beszélni a gyermekek, párhuzamosan beszélnek-e mindkét nyelven, vagy valamelyik nyelvet később kezdik használni, mikortól különítik el a két nyelvet. A kétnyelvű gyermekek korai nyelvhasználatával kapcsolatban felmerülhet a két nyelv keverése. Ez esetben szükséges elkülöníteni, amikor 1) a gyermek a kétnyelvű szülővel való kommunikáció során „keveri” a két nyelvet, ill. 2) az egynyelvű beszédpartnerrel kommunikálva mond a beszédpartner által nem beszélt nyelvben kifejezéseket. Az első esetben a gyermek valószínűleg tudatában van, hogy a kétnyelvű szülő a másik nyelven elhangzott kifejezést is meg fogja érteni, s a kódváltás nem fog kommunikációs zavart okozni. Szorosabb értelemben vett nyelvkeverésről a második esetben beszélhetünk, tehát ha a gyermek nem különíti el, hogy az adott kifejezés melyik nyelvhez tartozik.

Jelen dolgozat többnyelvű családok nyelvhasználati szokásait jellemzi. A bilingvizmus, a többnyelvű gyermekek nyelvi fejlődése, mentális lexikona a nyelvészet olyan területe, amely számos további érdekes kérdést vet fel, s további kutatásokat igényel.

A tanulmány bírálati folyamaton ment keresztül.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Erdei Ildikó (2010): *Többnyelvű környezetben élő gyerekek nyelvi szocializációja*. Url: https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/763/1/erdei_phdertekezes_vegleges.pdf (Letöltés ideje: 2023. január 20.)
- Navracsics Judit (2010): *Egyéni kétnyelvűség*. Doktori értekezés. Url: http://real-d.mtak.hu/720/7/dc_802_13_doktori_mu.pdf (Letöltés ideje: 2023. január 22.)
- Navracsics Judit (2014): *A kétnyelvű mentális lexikon működése (Kísérletes nyelvészeti közelítés)*. Doktori értekezés. Url: http://real-d.mtak.hu/720/1/dc_802_13_tezisek.pdf (Letöltés ideje: 2023. január 23.)